

Ženy a muži v sociální práci

Karel Paulík

Filozofická fakulta Univerzita Ostrava

Zabýváme-li se odborníky působícími v pomáhajících profesích s ohledem na jejich pohlaví, nelze si nevšimnout skutečnosti, že zde často (střední zdravotní, personál pedagogické profese aj.) početně převažují ženy nad muži. Předmětem našeho zájmu je sociální práce. Podobně jako další pomáhající profese je založena na osobním vztahu odborníka a klienta. Součástí tohoto vztahu je odborná pomoc při řešení problémové situace přesahující klientovu aktuální adaptivní kapacitu. Převaha žen v sociální práci je patrná mezi zaměstnanci i mezi studenty, kteří se na její výkon připravují. Pro ilustraci poslouží následující příklady. Ze zaměstnanců ostravského městského magistrátu zařazených jako sociální pracovník/pracovnice je plných 82 % žen. Podobná situace je i na jednotlivých městských obvodech Ostravy i v jiných českých městech. Analogickou situaci na Slovensku dokládají údaje z 10 krajských a okresních úřadů o devadesátiprocentním zastoupení žen na odborech sociálních věcí (Kryštoň, Matulayová, 2001). Mezi studujícími prezenčního studia sociální práce na Filozofické fakultě Ostravské univerzity (která se zde studuje se zaměřením na poradenství) je v současnosti podíl žen 85 %.

Položíme-li si otázku, proč je tomu tak, přichází v úvahu několik možností. Logicky se nabízí hledání odpovědi již v oblasti obecných zvláštností sociokulturního pohlaví sociálních pracovníků/pracovnic označovaného jako **gender** (podstatně přesahuje pohlaví jako biologickou danost v zásadě dichotomicky kategorizovanou). Přitom se zaměřím na možné souvislosti některých rodových zvláštností mužů a žen ve vztahu k pomáhajícím profesím. Půjde zejména o profesní kompetence, motivaci pro volbu sociální práce jako povolání, hodnocení a prožívání vlastních profesních činností a pracovních podmínek v sociální práci a způsob, jakým se zaměstnanci vyrovnávají s příslušnými pracovními nároky.

Při rámcovém pohledu na otázku **osobních předpokladů mužů a žen pro sociální práci** zde budu uplatňovat pojem **kompetence** jakožto souhrnný pojem pro potřebné pracovní schopnosti, dovednosti, znalosti i oprávnění, aniž bychom tento pojem podrobněji teoreticky analyzovali. Terminologická diskuse je vzhledem k existující nejednotnosti v chápání a používání pojmů označujících profesionální předpoklady (viz např. K. O. Hagan, 1996, K. Paulík, 2004) mimo daný rámec referencí. Různé výčty kompetencí pro sociální práci v podstatě počítají s tím, že je třeba na odpovídající úrovni zvládnout diagnostiku problému včetně dotyčné osoby či osob (mimo jiné také otázka osobního podílu na vzniku problému), hledání řešení, rozhodování o opatřeních, jejich realizace a závěrečné zhodnocení. To vše probíhá v bezprostředním kontaktu s klientem a v komunikaci s ním. Omezíme-li se v množství toho, co již bylo uvedeno na téma rozdílů mezi oběma pohlavími, na více méně seriózně zakotvené úvahy, lze alespoň rámcově pro naše účely vyvodit, že ženám by mohly imponovat profese založené na kontaktu a komunikaci s lidmi pro jejich všeobecně dobré verbální schopnosti a zejména předpoklady pro neverbální komunikaci, jimiž převyšují podle některých názorů muže, dále pro jejich schopnost intuitivního uvažování („šestý smysl“), citlivost, soucítění atd. Tyto představy o typických genderových charakteristikách (souhrnně o

nich populární formou informuje např. J. Hučín, 2002) ženského pohlaví (feminity) jsou ovšem důsledkem kulturních stereotypů. Odlišnosti žen a mužů v tomto smyslu dávají někteří autoři do souvislosti především se sociálními vlivy, jiní, biologicky orientovaní badatelé, je přičítají spíše zjištěným anatomickým odlišnostem mozku souvisejícími také s rozdílným působením hormonů. Rozdíly v masivnosti propojení obou mozkových hemisfér mužů a žen se mohou promítat (srovnej např. K. Balcar, 1991) do rozdílů v časovém uspořádání vjemů (sériově či paralelně), v míře názornosti, celostnosti i v podílu řečového zprostředkování informací. Vydatnější neuronové propojení obou hemisfér v corpus callosum (viz. např. P. Kulišťák, 2003) by pak ženám mohlo poskytovat dobré předpoklady pro integraci racionálních a emocionálních aspektů situace, což by mohlo pozitivně ovlivnit jejich odhad lidí a pružnost přizpůsobení hodnocení změnám situace. Je třeba ovšem zdůraznit, že tyto více méně hypotetické úvahy představují otevřený problém pro výzkumné ověření.

Některé zvláštnosti **motivace mužů a žen pro volbu sledované profese** přibližuje následující výzkum. Souboru sociálních pracovníků a pracovníků působících v oblasti veřejné správy jsme s využitím polostandardizovaného rozhovoru položili mimo jiné otázku na důvody volby jejich stávající profese. Informaci o složení souboru přináší **tabulka č. 1**.

Tabulka č. 1 Složení zkoumaného souboru podle pohlaví

Pohlaví	Počet	%
Muži	25	19,23
Ženy	105	80,77
Celkem	130	100

Jednotlivé odpovědi byly rozděleny podle shodných znaků do následujících 9 skupin:

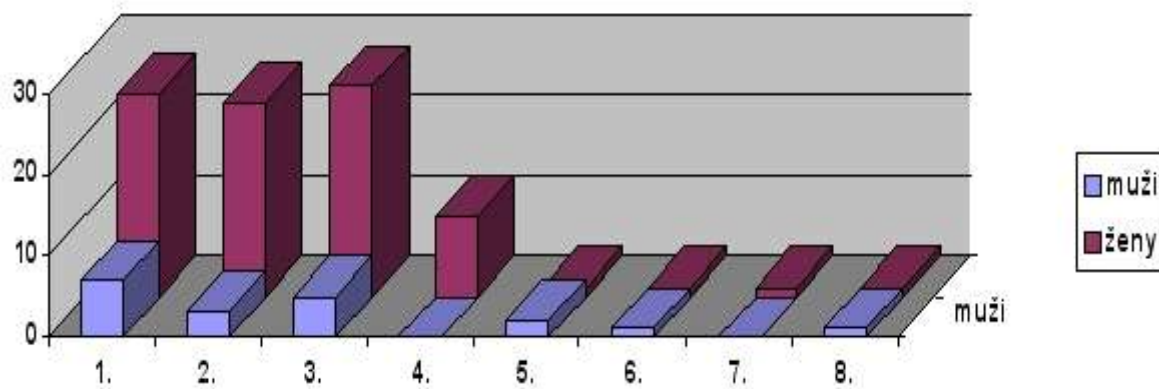
1. práce s lidmi, zájem o ně,
2. pomoc druhým,
3. osud, náhoda, okolnosti,
4. ovlivnil mě jiný člověk (např. rodinný příslušník, kamarád, známý atd.),
5. potřeba něco změnit (k lepšímu),
6. vyrovnání se sebou a se společností,
7. rodinná tradice,
8. finance,
9. jiné (zahrnují ostatní ojediněle uváděné důvody, které nebylo možno zařadit do žádné z předchozích skupin).

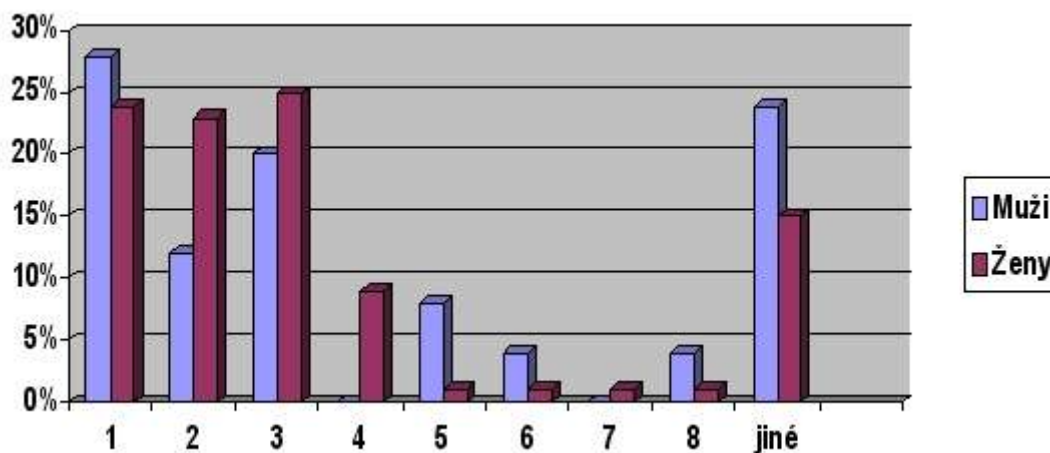
Vyhodnocení odpovědí přináší **tabulka č. 2**

Tabulka č. 2 Motivace k výběru povolání sociálních pracovníků/pracovnic

Druh motivace	Muži		Ženy		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%
1.	7	28	25	23,8	32	24,6
2.	3	12	24	22,9	27	20,8
3.	5	20	26	24,8	31	23,9
4.	0	0	10	9,5	10	7,7
5.	2	8	1	0,95	3	2,3
6.	1	4	1	0,95	2	1,5
7.	0	0	1	0,95	1	0,8
8.	1	4	1	0,95	2	1,5
Jiné	6	24	16	15,2	22	16,9
Celkem	25	100	105	100	130	100

Uvedené výsledky lze pro přehlednost komparace obou pohlaví vyjádřit v těchto dvou **grafech** (graf č. 1 a 2)

Graf č. 1 Počty mužů a žen, kteří uvedli jednotlivé druhy motivů

Graf č. 2 Údaje o uváděných motivech k výběru povolání v procentech

Relativně největší rozdíl dotázaných mužů a žen byl shledán u motivace spočívající v pomáhání druhým lidem, kterou uváděly ženy téměř dvakrát častěji než muži (23 % ku 12 %). Dále muži oproti ženám (10 %) vůbec neuvedli vliv další osoby na svou volbu.

Tyto diference ovšem nelze přeceňovat vzhledem k poměrně malému počtu zúčastněných mužů a také k nereprezentativnosti celého výzkumného souboru. Podobně je tomu i u výzkumu motivace volby studijního oboru sociální práce na Filozofické fakultě Ostravské univerzity (Z. Mlčák, J. Sotorníková, 2004), který sice pracoval s reprezentativním vzorkem studentů tohoto oboru, ale zúčastněných mužů bylo pouze 17 ze 120 respondentů (14,2 %). Údaje z tohoto výzkumu o zvláštích obou pohlaví v motivaci volby daného studijního oboru, které nebyly publikovány (použití škály umožnilo určit i intenzitu toho kterého motivu), naznačují některé rozdíly. V odpovědích mužů byl výraznější zájem odložit nástup do zaměstnání (případně na vojenskou službu) a přání studovat obor, kde je převaha dívek. U žen byla patrná silnější tendence pracovat v obklopení lidmi raději, než o samotě a také vliv jiné osoby. Pozoruhodným zjištěním je, že k nejvýraznějším důvodům k volbě studia sociální práce u obou pohlaví patřil zájem o psychologii, sociologii i další vědy o člověku a přání rozumět lidem, být úspěšný/á v jednání s nimi, umět jim poradit a pomoci v nouzi.

Pokud jde o **subjektivní prožívání a hodnocení podmínek a nároků sociální práce ženy a muži** zaměřím se zejména na vnímanou pracovní zátěž a pracovní spokojenost. Několik výzkumů subjektivní percepce a hodnocení pracovních podmínek v souvislosti s pracovní zátěží sociálními pracovníky samými (šlo především o pracovníky veřejné správy zařazené jako sociální pracovníci na městských magistrátech, okresních úřadech a útvech sociálních služeb v celkovém počtu 234 osob, z toho 32 mužů t.j., 13,7 %), které jsme dosud provedli (K. Paulík, 1999, 2001a, b, K. Paulík, Ch. Valoušek, 1999), naznačuje, že sociální pracovníci/pracovnice sami při globálním pohledu považují **zátěž spojenou s výkonem své profese** za střední (na pětibodové škále se průměrná hodnota pohybovala kolem 3). Muži ji sice hodnotili jako poněkud nižší než ženy, ale rozdíl zpravidla nebyl statisticky průkazný. Příslušníci obou pohlaví vyjadřovali také relativně vysokou **spokojenost v práci**, přičemž u žen byla tato spokojenost poněkud vyšší než u mužů (statistická

průkaznost se pohybovala okolo 5 %). Zřetelné flukтуаční tendence byly zaznamenány častěji u mužů (5% hladina významnosti), což je vzhledem k feminizaci profese podstatný signál. Nejvyšší spokojenost vyjadřovali respondenti se svými kolegy, s klienty a nadřízenými, naopak nejméně byli spokojeni (muži více než ženy 5% hladina významnosti) s materiálním vybavením pracoviště a zejména s platem. Jako pozitivní stránky profese byly nejčastěji uváděny dobrý pocit z možnosti pomoci druhým (statisticky průkazně vyšší u žen na 5% hladině), možnost kontaktu s lidmi vůbec, relativní volnost a prostor pro tvořivou práci (více u mužů na 5% hladině), dobrý pocit ze zlepšení klientovy situace, a pozitivní odezva u klientů, spolupráce s kolegy v týmu. Naopak zdrojem negativních pocitů z práce byly zejména: nedorozumění s klienty (více u žen na 5% hladině významnosti), špatné materiální podmínky (více u mužů- významnost 5%), problémy s legislativou a s jinými úřady, nadměrná administrativa a organizační problémy, nedostatečné finanční ocenění práce (více u mužů - pětiprocentní významnost). Pro zajímavost: srovnání odpovědí sociálních pracovníků a učitelů naznačilo, že sociální pracovníci v průměru chápou svou práci jako relativně méně náročnou než učitelé a jsou v práci relativně spokojenější než učitelé základních a středních škol.

Přestože sociální pracovníci celkově nezřídka nehodnotí svou pracovní zátěž jako nadměrnou, některé výzkumy (např. L. Linhart, 2001) naznačují, že tam, kde je zátěž během pracovního týdne rozložena nerovnoměrně, je v úředních dnech dokonce mnohdy plně srovnatelná se zátěží jiných exponovaných profesí (jako jsou hasiči při zásahu, vojáci základní služby v přijímači, manažeři při řešení strategicky významných problémů) a v dlouhodobější perspektivě hraničí s hodnotami stresu. Procento sociálních pracovníků/pracovnic v našich výše zmíněných výzkumech považujících svou pracovní zátěž za silnou až extrémní bylo cca 17 % a především u žen bylo nižší, než množství těch, kteří se cítili nadměrně zatěžováni až stresováni i v životě mimo zaměstnání (zhruba 11 % dotázaných). Co se týče důsledků zvýšené pracovní zátěže, jako je např. syndrom vyhoření, zdá se že zde faktor pohlaví (viz např. Z. Mlčák, 2004) působí v interakci s dalšími faktory především se souborem specifických charakteristik subprofesních skupin sociálních pracovníků.

Posledním momentem, kterým se zde budu zabývat, jsou případné rozdíly žen a mužů ve **způsobech, jakými se vyrovnávají s nároky své práce**. Na tuto otázku v polostandardizovaném rozhovoru uváděli muži a ženy (soubor popsany výše u otázky motivace volby profese) celou řadu způsobů, které lze hodnotit z hlediska duševní hygieny pozitivně i negativně. Z v tomto smyslu negativních způsobů odreagování to byl zejména alkohol, nikotin či jiné drogy „uklidňující“, případně „povzbuzující“, po nichž pravidelně nebo občas sáhnou obě pohlaví zhruba stejně často. Z dalších prostředků odreagování uváděných ženami častěji než muži, to jsou domácí zvířata, kulturní akce, četba, přátelé. Muži se častěji než ženy obracejí k (černému) humoru, pasivnímu (diváctví) i aktivnímu sportování, nicnedělání, a také častěji než ženy uváděli, že se vědomě snaží zachovat si od pracovních problémů odstup a nezatěžují se v práci „nadoraz“.

Závěrem je třeba poznamenat, že tento příspěvek je spíše než pokusem o seriózně podloženou analýzu zamyšlením, nad některými možnými příčinami všeobecně známé skutečnosti. Kromě toho by chtěl být i podnětem k dalšímu bádání nad celou řadou otevřených problémů, těch zde naznačených i nezmíněných. Některé z uváděných údajů by, jak se zdá, mohly korespondovat s představami plynoucími z tradovaných genderových mužských a ženských charakteristik více, jiné méně. Vesměs by však bylo potřebné jejich důkladnější soustředěné vědecké zkoumání.

Zpracováno s podporou grantu GAČR č. 406/03/0535 „Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty“.

Literatura:

- Balcar, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. 2. vydání. Chrudim, 1991.
- O'Hagan, K.(ed.). *Competence in Social Work Practice*. 1st edition. London and New York 1996.
- Hučín, J. Ženy vidí svět jinak. *Psychologie dnes*. 8, 2002, 7-8, 9-11.
- Kryštoň, M.; Matulayová, T. Kontinuálne vzdelavanie jako prostriedok profesionalizácie súčasných sociálnych pracovníkov. *Sociální politika*, 27, 2001, 5, 12-13.
- Kulišťák, P. *Neuropsychologie*. Praha : Grada Publishing, 2003.
- Mlčák, Z. Stres a syndrom vyhaslosti v pomáhajících profesích. In Paulík, K. (ed.). *Psychologické poradenství v sociální práci. II*. 1. vydání. Ostrava 2004, 19-36.
- Mlčák, Z.; Sotorníková, J. Motivace ke studiu sociální práce a úroveň emocionální empatie. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, 9, 2004, 165-175.
- Paulík, K. *Psychologické aspekty pracovní spokojenosti učitelů*. 1. vydání. Ostrava, FF OU, 1999.
- Paulík, K. Subjektivní percepce pracovních podmínek v pomáhajících profesích. In: Sarmány Schuller, I. (ed.). *Psychológia pre bezpečný svet*. Bratislava : Stimul 2001a. 242-248.
- Paulík, K. K otázce subjektivní náročnosti sociální práce. *Kontakt*, III, 2001b, 2, 86-90.
- Paulík, K. Profesionální kompetence sociálního pracovníka. In: Paulík, K. (ed.). *Psychologické poradenství v sociální práci II*. 1. vydání. Ostrava 2004, 5-17.
- Paulík, K.; Valoušek, Ch. Prožívají učitelé zátěž svého povolání jako intenzivnější než pracovníci jiných profesí? In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis*, 186, 1999, 77-81.
- Paulík, K. (ed.). *Psychologické poradenství v sociální práci*. 1. vydání. Ostrava : FF OU 2002.

PAULÍK, Karel. Ženy a muži v sociální práci. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 6 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.